

Το πνεῦμα ως κεντρική έννοια στην Αριστοτελική φιλοσοφία

Περίληψη

Ο Αριστοτέλης υπήρξε ενθουσιώδης μελετητής όλων όσων ζουν στη φύση. Υποστήριξε ότι σε όλα τα έμβια όντα περιέχονται αρχές της ψυχής που είναι φορείς της ειδικής μορφής. Επίσης, όμως, υποστήριξε ότι η δραστηριότητα της κάθε ψυχής συνδέεται με το πνεῦμα. Το τμήμα αυτό της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη δεν έχει δεχθεί τη δέουσα προσοχή. Ακόμα και οι ειδικοί που ασχολήθηκαν με αυτό διατήρησαν κάποια αβεβαιότητα σχετικά με τον τρόπο που όφειλαν να το χειριστούν.

Πριν από εκατό χρόνια ακριβώς, ο διάσημος Γερμανός ακαδημαϊκός W. Jaeger δημοσίευσε το άρθρο "Das Pneuma im Lykeion", στο οποίο ισχυρίστηκε ότι το *Περί πνεύματος* (*On the Life-Bearing spirit*) δεν θα μπορούσε να είναι Αριστοτελικό έργο, αλλά ότι θα έπρεπε να χρονολογηθεί γύρω στα 250 π.Χ. (ταυτόχρονα, υπερασπίστηκε την αυθεντικότητα του Αριστοτελικού *Περί ζώων κινήσεως*, όπου το πνεῦμα προσδιορίζεται ως «εργαλείο» της ψυχής για την κίνηση του έμβιου όντος). Στη διάλεξη μου πρόκειται να υποστηρίξω ότι ο Jaeger έχει βλάψει σημαντικά την αντίληψή μας για τον Αριστοτέλη, αλλά ότι ο πραγματικός υπαίτιος για αυτό ήταν ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς (200 μ.Χ.). Αυτός παρερμήνευσε τον περίφημο ορισμό της «ψυχής» στο Αριστοτελικό *Περί ψυχῆς* II 1.

Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, η ψυχή είναι η πρώτη εντελέχεια ενός φυσικού σώματος που έχει εν δυνάμει ζωή και είναι «ὄργανικόν» (*Περί ψυχῆς*, II 1, 412b5-6: ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὄργανικοῦ. Βλ. 412a27-8.)

Από τον Αλέξανδρο τον Αφροδισιέα και έπειτα, η λέξη «ὄργανικόν» μεταφράζεται ως «εξοπλισμένο με ὄργανα».

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης εννοούσε: «η ψυχή είναι η πρώτη εντελέχεια ενός οργανικού σώματος», δηλαδή του πνεύματος. Η ψυχή δεν είναι αυτό που εισέρχεται στο σώμα κατά τη στιγμή της γέννησης, όπως έλεγε ο Πλάτων, αλλά είναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη με ένα πνευματικό σώμα από τη στιγμή της γονιμοποίησης, και το πνεῦμα είναι η οντότητα που, καθοδηγούμενη από την ψυχή ως αυτή που δίνει το σχέδιο, φέρνει στη ζωή το νέο έμβιο ον.

Ο Αριστοτέλης, επίσης, χρειαζόταν το πνεῦμα, για να εξηγήσει την αισθητηριακή αντίληψη. Το πνεῦμα βρίσκεται σε πόρους, οι οποίοι οδηγούν από τα μάτια και τα αυτιά στην καρδιά, όπου βρίσκεται η ψυχή ως κέντρο της αισθητηριακής αντίληψης.

Επίσης, το πνεῦμα είναι αυτό που μετατρέπει τα σήματα της ψυχής σε συστολή και διαστολή και κατά τον τρόπο αυτό επηρεάζει την κίνηση του ορατού σώματος.

Όμως το πνεῦμα δεν είναι ένα επιπλέον, έκτο στοιχείο! Είναι σαφώς «διαφορετικό και πιο θεϊκό» από τη γη, το νερό, τον αέρα και τη φωτιά. Είναι κάτι ανάλογο με τον θεϊκό αιθέρα. Ο Αριστοτέλης το αντιμετώπισε ως αιθέρα μεταμφιεσμένο, αιθέρα κρυμμένο, ο οποίος βρίσκεται εντός της υποσελήνιας σφαίρας και πάντοτε αναμειγνύεται με τα τέσσερα υποσελήνια στοιχεία. Είναι κάτι με θεϊκή καταγωγή εντός της σφαίρας των θνητών.

Φυσικά, εάν συμφωνήσουμε ότι ο Αριστοτέλης αποδίδει σημαντικό ρόλο στην «εγγενή (εμμενή) ζωτική θερμότητα» ή πνεῦμα, το ερώτημα παραμένει: γιατί ο Αριστοτέλης το αναφέρει ρητώς στο *Περὶ ζῴων γενέσεως* II 3 και III 11, αλλά όχι στο *Περὶ ψυχῆς*; Η απάντηση πρέπει να είναι: διότι μόνο η ψυχή των ἐμβίων ὄντων που γεννιούνται είναι συνδεδεμένη με το πνεῦμα. Η ψυχή των ουράνιων ὄντων δεν είναι συνδεδεμένη με το πνεῦμα, αλλά με τον αιθέρα ως το «οργανικό φυσικό σώμα» της! (Για το ζήτημα αυτό, στο *Περὶ ψυχῆς*, ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για «ζωτική θερμότητα».)

Όταν θα έχουμε πραγματικά κατανοήσει τη σημασία του πνεύματος στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη, θα είμαστε και σε θέση να αφήσουμε περισσότερο χώρο για το σύντομο κείμενο *Περὶ πνεύματος* και το ἔργο *Περὶ τοῦ κόσμου*, στα οποία η Αριστοτελική θεωρία για το πνεῦμα εξηγείται και δέχεται υπεράσπιση ἐνάντια στην Πλατωνική θεωρία. Θα είμαστε, επίσης, σε θέση να εκτιμήσουμε περισσότερο την ἐνότητα της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη, ἀκόμα και μεταξύ των χαμένων γραπτών του (τους διαλόγους του, ὅπως το *Εὐδημος* ή *Περὶ ψυχῆς* με την «Αποκάλυψη του Σιληνού στον βασιλιά Μίδα» ὅτι η γέννηση ἀποτελεῖ το χειρότερο ἀπὸ ὅλα ὅσα μποροῦν να συμβοῦν σε ἕνα ἀνθρώπινο ὄν, διότι είναι η ἀρχή μιας μακρᾶς περιόδου κατὰ την ὁποία η διάνοιά του δεν φανερώνεται, καθὼς και του ἔργου του *Περὶ φιλοσοφίας*), ἀλλὰ και των σωζόμενων ἔργων του, καθὼς δεν θα χρειάζεται πλέον να ἀντιλαμβανόμαστε τα ἔργα αὐτά ως το ἀποτέλεσμα τριῶν περιόδων ἀνάπτυξης ή τριῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων, ὅπως πρότεινε ο Jaeger στο βιβλίο του το 1923.

Η μεγάλη σημασία του πνεύματος στη Στωική φιλοσοφία μπορεί να γίνει κατανοητή μονάχα εαν εκτιμήσουμε σωστά τον ρόλο του πνεύματος στην Αριστοτελική φιλοσοφία.

Ξεκίνησα τη σταυροφορία μου ἐνάντια στην καθιερωμένη ἀντίληψη για τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη, με μια διάλεξη που είχε τον τίτλο “Aristotle’s De Anima II 1: the Traditional Interpretation Rejected”, στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Αριστοτέλης και Σύγχρονη Επιστήμη» που η Καθηγήτρια Δ. Σφενδόνη -

Μέντζου διοργάνωσε στη Θεσσαλονίκη το 1997. Είμαι ευτυχής που μπορώ τώρα, δεκαπέντε χρόνια αργότερα, να την παρουσιάσω σε μια πιο ανεπτυγμένη μορφή.

Abraham P. Bos

27 Φεβρουαρίου, 2013

Department of Philosophy, VU-University, Amsterdam

Private address: Frans Lisztlaan 2, 2102 CK HEEMSTEDE, The Netherlands

E-mail: apbos@xs4all.nl